

Barbara Đurasović, *Prava Crvena Hrvatska i pravaši: Hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća* (Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2021), 376 str.

Početak 20. stoljeća u Dubrovniku obilježila je uzavrela politička scena. Naime, po dolasku pod austrijsku vlast, a s početkom razvijanja nacionalne svijesti, Dubrovčani su se našli pred velikom dilemom – kojoj etničkoj skupini oni pripadaju? Ponukani tim pitanjem, u Dubrovniku su se postepeno počele razvijati tri svjetonazorom različite politike: narodnjačka, pravaška i prosrpska. Kako bi se predstavile dubrovačkim građanima te stvorile simpatizere i glasače, bilo je potrebno izložiti ih putem medija. Budući da su novine u to vrijeme bile jedini medij dostupan širokim masama, već se krajem 19. stoljeća javlja list *Crvena Hrvatska*, kao prve pravaške novine u Dubrovniku, ali i *Dubrovnik* kojega su vodili dubrovački srbokatolici. Godine 1905. dio dubrovačkih pravaša, ponukan nezadovoljstvom zbog spajanja Stranke prava i Narodne stranke u novu Hrvatsku stranku koja je zagovarala suradnju sa Srbima, pokreće novi časopis *Prava Crvena Hrvatska*, a upravo je to središnja tema ove knjige, koja je prerađena doktorska disertacija Barbare Đurasović. Autorica je diplomirala novinarstvo, a doktorirala je na postdiplomskom studiju Povijest stanovništva na Sveučilištu u Dubrovniku.

Teme dubrovačke povijesti koje se tiču razdoblja poslije pada Republike u historiografiji su često marginalizirane i rjeđe obrađivane. Upravo je činjenica da do sada o *Pravoj Crvenoj Hrvatskoj* nije objavljena nijedna ozbiljnija studija autoricu potakla da napiše ovo djelo. Ipak, ne smije se zanemariti da su se razni brojevi *Prave Crvene Hrvatske* koristili za razna istraživanja, međutim, bio je potreban rad koji će analizirati kontekst vremena u kojem je nastala i izlazila te tako pomoći istraživaču (ponekad i laiku) da se lakše snađe u cijeloj toj građi. Kao cilj rada autorica je navela da će u prvom redu obraditi povijesni kontekst nastanka novina te njihov utjecaj i ulogu, analizirati urednički profil te imena ljudi koji su pisali i bili ključni u izdavanju ovih novina, a kroz razne ondašnje teme promotriti kakav je bio stav pojedinih novina prema određenoj situaciji, s posebnim naglaskom na *Pravu Crvenu Hrvatsku*.

Osim uvoda i zaključka knjiga se sastoji od sedam poglavlja, koja su zbog dužine, ali i kompleksnosti teme kojom se bave, podijeljena na nekoliko potpoglavlja. Naslov svakoga od njih precizira temu i problematiku koja će biti obrađena. Knjiga obiluje i slikovnim priložima, kako osoba značajnih za dubrovačku političku scenu, tako i fotokopija i isječaka iz samih novina te mjesta u Gradu značajnih za navedeno razdoblje i događanja. Zanimljivo je da su neke od fotografija bile pohranjene u državnim institucijama, dok je pak druge autorica pronašla u osobnim arhivama svojih sugrađana. Ta je činjenica i svojevrsan dokaz da novine, kao i politička previranja na početku 20. stoljeća u Dubrovniku, još uvijek žive u svijesti ljudi i predmet su njihova interesa. Naposljetku, autorica je svoje istraživanje i razmatranja upotpunila i raznim citatima i govorima važnih ljudi toga doba ili dijelovima članaka različitih novina, što čitatelju dodatno pomaže da se uživi u temu i doživi je što realističnije.

Razvoj prvih političkih novina u Dubrovniku (15. – 50. str.) naslov je prvog poglavlja u kojem se tema stavlja u širi povijesni kontekst. Autorica, koja je i sama novinarka, već u prvim redovima naglašava kako su novine svojevrsan „vremenski stroj“ jer nam pomažu da se vratimo u neki povijesni trenutak i doživimo ga upravo onako kako su ga doživljavali ondašnji ljudi. Uz novine, definirala je i kronologiju razvoja novinarstva, s ciljem da dokaže da je upravo Europa bila „kolijevka novinarstva“. S razvojem društvene i političke svijesti, dolazi i do potrebe za informacijama, što na našim povijesnim prostorima poprilično kasni s obzirom na ostatak razvijene Europe. Budući da je u Habsburškoj Monarhiji još i početkom 19. stoljeća vladao apsolutizam, a onda i pojačana cenzura, ozbiljniji kritički tisak nije se mogao ni javiti ni razviti. Stoga se novine kod nas razvijaju tek s početkom narodnog preporoda. Kao što je hrvatski prostor kaskao za Europom, tako je i Dubrovnik kaskao za ostatkom hrvatskih prostora, a razlog je jednostavan. Naime, nakon pada Republike politički, ali i društveni život Dubrovčana bio je znatno oslabljen. Ipak, bez obzira na ukinuće, nadali su se da će uspjeti povratiti stari poredak. Kada su napokon postali svjesni činjenice da je to nemoguće i da su definitivno i trajno došli pod austrijsku vlast javilo se i pitanje njihova identiteta. Za vrijeme Republike, svi su stanovnici bili Dubrovčani i katolici, a u veću etničku, odnosno nacionalnu, skupinu nisu imali potrebu svrstavati se. Dio Dubrovčana, ogorčen na Monarhiju koja nije udovoljila njihovoj želji povratka samostalnosti i neovisnosti, pokreće ideju da su Dubrovčani zapravo Srbi. Srbe su poistovjećivali sa Slavenima, dok su odbojne im Austrijance, pod kojima je bila većina hrvatskih prostora, smatrali Germanima. Tako od 1880-ih jača srpska stranka u Dubrovniku, a bitno je još jednom naglasiti da su njezini pripadnici bili oni isti ljudi iz republičkog razdoblja – Dubrovčani i katolici koji su si sada pridali i srpski etnički identitet te se počeli nazivati dubrovačkim srbokatolicima. Autorica to srpstvo u Dubrovniku naziva „političkom modom“, što je dodatan dokaz činjenici da u Dubrovniku nije bila riječ o etničkim Srbima, već političkim. Kako bi se spriječio odlazak stanovništva u srbokatolike, Frano Supilo 1891. godine pokreće *Crvenu Hrvatsku*, pravaški list koji bi u Dubrovniku trebao probuditi hrvatsku nacionalnu svijest. S druge strane, već iduće godine počinje izlaziti list *Dubrovnik* vođen od strane

srbokatolika. Sve do početka izlaženja *Prave Crvene Hrvatske*, ova dva lista bila su ključna za komentar dubrovačke, ali i dalmatinske političke i društvene scene. Na tjednoj bazi novinari ovih dvaju listova žustro su putem članaka sukobljavali svoje ideje i koncepcije, u nastojanju da svoju ideologiju kao jedinu ispravnu približe širem puku.

Prava Crvena Hrvatska (51. – 142. str.) poglavlje je koje se pozabavilo ovim pravaškim tjednikom, koji je bez prestanka izlazio od 1905. do 1918. godine. Autorica ga je podijelila na tri velike cjeline u kojima je raspravljala o trima glavnim pitanjima: načelima novoga glasila, ulozi dubrovačkih pravaša u Dalmaciji te krugu pravaša, novinara i suradnika okupljenih oko samoga lista. Temeljna ideja dubrovačkih pravaša, a onda i samoga lista, bila je da je politički i narodni program nerazdvojit. Odnosno, držali su da je razvoj jedinstvene nacije, a potencijalno i zajedničke države nemoguć bez ujedinjenja Hrvata. Tek kada se to dogodi, svaki pojedinac, ali i stranka, ima zadatak „širiti hrvatsku svijest i braniti hrvatske svetinje“. Godine 1905. pravaši i narodnjaci ujedinili su se u Hrvatsku stranku, a izvorno pravaštvo ostalo je aktivno tek u Zadru i Dubrovniku. Na pitanje koje je mučilo historiografiju, jesu li dubrovački pravaši bili čisti ili pravi, autorica je pokušala dati suvisao odgovor. Glasila su dokaz činjenice da u Dubrovniku nikad nije bila organizirana Čista stranka prava, iako su bili bliski s Frankovim političkim idejama. Zapravo ne znamo koliko je brojčano pravaša bilo u Dubrovniku, ali je sigurno da nisu bili dorasli za ozbiljnija politička nadmetanja, na nekoj višoj razini. Ipak, sigurno je da nisu htjeli prihvatiti nestanak Stranke prava iz Dalmacije te da su ostali dosljedni svojim nacionalnim uvjerenjima. Formalno osnivanje Stranke prava u Dubrovniku dogodilo se tek 1906. godine, a autorica ovu temu zaključuje s mišlju da su „iznad svega vjerovali u ujedinjenje pravaša u ujedinjenoj Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu.“ Čak dva potpoglavlja posvećena su istaknutim pravašima – novinarima koji su pisali za *Pravu Crvenu Hrvatsku*. Autorica s uvjerenjem tvrdi da su novine imale dobro razgranatu mrežu dopisnika, međutim, mana je ta što se autori gotovo nikad nisu potpisivali punim imenom i prezimenom. Razlog tome bila je poprilično ozbiljna i rigorozna cenzura pa su autori spornih članaka mogli biti izvrgnuti velikim globama, a nerijetko i zatvoru. Poneki su se potpisivali pseudonimom, kao Ante Jasprica – „R“. Osim njega, sa sigurnošću se zna da su za novine pisali i dum Antun Liepopili, kanonik i pokretač lista, Srećko Perišić, ali i kontroverzni kanonik dum Jozo Crnica kojemu je posvećeno posebno potpoglavlje. *Crvena Hrvatska*, koja je nerijetko *Pravu Crvenu Hrvatsku* nazivala klerikalnim glasilom, temeljito je pratila svaki njegov korak i optuživala za mutne poslove. Dakako, imali su i povoda jer je dum Crnica imao jake veze na dvoru te je kao lojalni austrofil utjecao je na mnoge aspekte života u Dubrovniku i Konavlima, gdje je obnašao duhovne dužnosti. *Prava Crvena Hrvatska* koja je promicala ideju ujedinjenja Hrvata pod Habsburškom Monarhijom, po samoj ideji bila je režimska novina. Po Gradu su neprestano kolale glasine da je zahvaljujući Crnici bila i financirana upravo od strane dvora, što je on, uz ostale optužbe, pišući za *Pravu Crvenu Hrvatsku* nastojao demantirati. Jasno je zašto su najčešći epiteti koje su im pridavale druge novine bili „austrofilski“, „dvorski“ i „klerikalni“ list, a sve će se navedeno pokazati točnim u nadolazećem razdoblju.

U poglavlju *Glavne teme i polemike u dubrovačkim listovima* (143. – 214. str.) autorica prikazuje različite političke teme i događaje koji su u određenom trenutku u Monarhiji, a posljedično i u Gradu, bili aktualni, a koje su dakako prenosila i komentirala sva tri glasila, doduše svaki na svoj način. Kada je 1905. godine zaživjela politika novoga kursa, *Crvena Hrvatska* opredijelila se da će podržavati i propagirati slogu Hrvata i Srba pa tako i novosnovanu Hrvatsku stranku. S druge strane, *Prava Crvena Hrvatska* je ostala dosljedna pravaštvu te je konstantno nastojala javnost podsjetiti na temeljne ideale pravaša: ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske u jedinstvenu teritorijalno-upravnu cjelinu, ali pod Monarhijom i nesuradnju sa Srbima. Događaj koji je zasigurno zasjenio sve događaje 1906. godine, bio je posjet Franja Ferdinanda Dubrovniku, a iznimno je zanimljivo kako na taj događaj reagiraju novine. *Prava Crvena Hrvatska* je povodom toga izdala svečanu naslovnicu, prvi put tiskanu u boji, na kojoj su prestolonasljedniku izrazili dobrodošlicu. Kao „dvorske“ novine, nisu propitivali razlog putovanja, već su se bavili planom, rutom i mjestima koja je Franjo Ferdinand trebao posjetiti. S druge strane *Crvena Hrvatska*, kao i uvijek kritičkim stavom, propituje zašto nije došao sam car Franjo Josip, kako je već ranije bilo najavljeno i koji je uopće razlog posjeta Dubrovniku. Oni navode da se u dubrovačkoj okolici odvijaju vojni manevri te da prestolonasljednik dolazi ispitati jačinu vojske. Jedini *Dubrovnik* naslovnicu nije posvetio tom događaju jer ga, jasno, nije smatrao presudno važnim. Kako o ovom događaju, tako i o aneksiji Bosne i Hercegovine 1908. godine, različite novine imaju različite stavove i komentare. Dok *Prava Crvena Hrvatska* pripajanje vidi kao proširenje austrijskog teritorija te ga pozdravlja, *Crvena Hrvatska* taj događaj vidi kao mogućnost da se svi jugoslaveni okupe u zajedničkoj državi. *Dubrovnik* pak u startu negira postojanje hrvatske nacije u Bosni i Hercegovini te kao središnji problem postavlja tezu da će aneksija u pitanje dovesti i položaj Srbije. Naposljetku, *Prava Crvena Hrvatska* ideju trijalizma smatra izvršnom jer Hrvati svoju sreću mogu pronaći samo pod okriljem Monarhije, *Crvena Hrvatska* ga prihvaća kao novo uređenje koje bi eventualno vodilo stvaranju južnoslavenske države, dok se *Dubrovnik* tim pitanjem i ne bavi, jer ionako smatraju da je sreća Dubrovnika jedino u Kraljevini Srbiji.

Četvrto poglavlje *O tramvaju, zvoniku ali i ljubavnim problemima Dubrovčana* (215. – 236. str.) zapravo je nastavak na prethodno. Dok se u prethodnom poglavlju autorica bavila uglavnom političkim temama, obrađenim kroz članke i komentare u trima novinama, ovo poglavlje bavi se temama iz svakodnevnog života. *Prava Crvena Hrvatska* izvrstan je izvor za temu dubrovačkog tramvaja jer preko tih novina možemo doznati sve korake, od početka same ideje pa sve do puštanja tramvaja u promet. Ovo glasilo, osim što je na tjednoj bazi donosilo sve aktualne gradske vijesti, često je znalo dati i kritiku vlasti i postaviti provokativno pitanje. Tražili su odgovor na pitanje zašto je za sanaciju zvonika trebala 21 godina, dok je za izgradnju tramvaja trebalo samo pet, prozivali *Društvo za poljepšavanje Grada i okolice* jer duže vrijeme nisu radili ono što bi trebali te vlast zbog masovnog iseljavanja. Sve u svemu važno je naglasiti da se novine nisu bavile samo političkom situacijom, već su obrađivali i teme važne za društveni i socijalni život što je danas vrijedan izvor podataka za sve one koji se žele time baviti.

U poglavlju *Urednički profil Prave Crvene Hrvatske* (237. – 254. str.) autorica je iznijela sve općenite informacije o novinama. One su izlazile na tjednoj bazi, a Dubrovčanima su bile dostupne svake subote ujutro. Sastojale su se od četiri stranice, a tiskalo se oko 1000 primjeraka. Budući da uredništvo nije htjelo ovisiti o slobodnoj prodaji, oslanjali su se na pretplatu, za koju su tvrdili da je njihov jedini izvor prihoda i financiranja, dok su nijekali da dobivaju novčanu potporu i od dvora. Od 1905. do 1918. godine izašle su u 708 brojeva. Zanimljivo je da osim što se novinari nisu potpisivali, nisu ni urednici jer su onda riskirali biti odgovorni i za „neprimjerena pisanja“. Iz tog razloga bi se kao glavni urednici često potpisivali stranci bliski i odani ljudi, koji bi na sebe preuzeli odgovornost. Autorica iznosi i da se *Prava Crvena Hrvatska* pridržavala novinarskog kodeksa. Konkretnije, ako su prenosili informacije koje su već bile izašle u drugim novinama, navodili bi izvor. Autorica je rekonstruirala i sve rubrike koje su se nalazile u novinama, međutim, nema ih smisla navoditi jer su se jako često mijenjale. Ipak, bitno je naglasiti da su obuhvaćale gotovo sve aspekte društvenog i političkog života u Gradu, ali i njegovoj široj okolici.

Poglavlje *Cenzura u novinama i zabrana tiskanja Crvene Hrvatske i Dubrovnika* (255. – 278. str.) autorica započinje komentarom o efikasnom cenzorskom aparatu. Cenzuru su provodili Državno odvjetništvo u Dubrovniku i Okružni sud u Dubrovniku. Nakon što bi se iz novina izuzeli sporni dijelovi, tekst je bio vraćen uredništvu na korekciju, a izvornik je morao biti uništen. Srećom, neki su izvornici ipak sačuvani u Državnom arhivu u Dubrovniku pa ih je autorica priložila tekstu. Budući da je *Prava Crvena Hrvatska* bila list privržen vlasti, najmanje je puta bio cenzuriran, dok je pak *Dubrovnik* najčešće bio na meti represije. Poglavlje se završava godinom 1914. i trenutkom kada je Austro – Ugarska objavila rat Srbiji. Upravo je tada donesena odluka da se novine *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik* do daljnjega gase. Jasno je, nisu bile pogodne režimu i novonastalim okolnostima. Taj čin predstavljao je kraj jedne epohe u kojoj je, po pitanju kritičkog novinarstva, vladala ipak zdrava atmosfera. Bez obzira na cenzuru sva su tri lista suprotstavljala mišljenja o različitim zbivanjima te tako čitateljima nudila različite ideologije, politike i stavove, koje su onda oni, po svojim osobnim afinitetima, prihvaćali ili odbijali.

Prava Crvena Hrvatska u ratnom Dubrovniku (279. – 326. str) poglavlje je koje govori o djelovanju novina kroz četiri ratne godine. Dok su na početku iskazali oduševljenje ratom, izvještavajući o uspjesima na bojištu i snazi austro – ugarske vojske, kasnije su ipak počeli mijenjati mišljenje. Prvotno oduševljenje i zanos su splasnuli jer je postalo jasno da državu zahvaća kriza kakvu odavno nisu iskusili. Suočeni s glađu, nestašicom, iseljavanjem i ratnim gubitcima, već su 1916. počeli zazivati mir. Fascinantno je zapravo, da je duh Grada, baš kao i uvijek u njegovoj povijesti, bio prkosan i neuništiv. U svom tom ratnom metežu, nijedne godine nije izostala Festa svetoga Vlaha. *Prava Crvena Hrvatska* do samoga je kraja ostala odana Monarhiji i pravaškim uvjerenjima, a za kraj je najbolje citirati samu autoricu. „Ugašeni su bez represije, odluke ili naredbe, bez odjavnog uvodnika ili pokoje riječi patetike.“

Analizirajući političku i društvenu scenu početka 20. stoljeća u Dubrovniku te rasvjetljavajući značaj i ulogu *Prave Crvene Hrvatske*, ali i ostalih novina, osoba i događaja, autorica je izdavanjem ove knjige napravila iznimno

dobar i značajan posao. Autorica, iako primarno novinarka, uspješno je uspostavila i razradila povijesne procese, što je bio ključan korak za prodiranje u srž teme. Prepoznala je da, kako bi uspješno analizirala situaciju u Dubrovniku, mora obratiti pozornost i na Dalmaciju i Bansku Hrvatsku, povlačiti paralele i uspoređivati određene događaje i reakcije na njih. Taj je sustavan i analitičan pregled definitivno bio ključan za razumijevanje problematike. Knjiga *Prava Crvena Hrvatska i pravaši: Hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća*, kao prvi sveobuhvatan i cjelovit rad na ovu temu, zasigurno može doprinijeti u više pogleda. Budući da je knjiga jednostavna za razumijevanje i laicima, čitatelj bi se mogao zainteresirati za same novine, točnije određene teme koje obrađuju te ih bez većih poteškoća pronaći i shvatiti. Osim toga, povjesničari, čiji je predmet interesa Dubrovnik modernoga doba, ovu bi knjigu trebali shvatiti kao svojevrsan poticaj daljnjim istraživanjima i publikacijama. U svakom slučaju, sami naslov trebao bi zaplijeniti pažnju, makar dijela Dubrovčana te u njima probuditi interes i svijest o vlastitoj, relativno nedavnoj povijesti, jer se sadašnjost ne može shvatiti, a budućnost ne može graditi, bez poznavanja prošlosti.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>